

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ΄

Δ.13 Η Ηθική αρετή και η ηθική πράξη ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Ἠθικά Νικομάχεια, Β 1.5-8, 1103b2-25

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθεταὶ τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, καὶ τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης. Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται, ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάσκοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί. Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει· πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι, πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί. Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς·	Τοῦτο το ἐπιβεβαιώνει κι αὐτό που γίνεται στις πόλεις: Οἱ νομοθέτες δηλαδή κάνουν τους πολίτες ἀγαθοὺς με το να τους συνηθίζουν (σε ἀγαθές πράξεις), και η ἐπιδίωξη κάθε νομοθέτη αὐτή εἶναι. Ὅσοι ὅμως δεν κάνουν αὐτό ὀρθά ἀποτυγχάνουν, και σ' αὐτό το σημεῖο διαφέρει το καλὸ πολίτευμα ἀπὸ το φαύλο (=κακό). Ἀκόμη, κάθε ἀρετὴ για τους ἴδιους λόγους και με τους ἴδιους τρόπους και δημιουργεῖται και καταστρέφεται, και παρόμοια και κάθε τέχνη. Γιατί ἀπὸ το παίξιμό τους στην κιθάρα γίνονται και οἱ καλοὶ και οἱ κακοὶ κιθαριστές. Με ἀνάλογο τρόπο και οἱ οἰκοδόμοι και ὅλοι οἱ υπόλοιποι. Διότι με το να χτίζουν σωστά θα γίνουν καλοὶ οἰκοδόμοι, ενώ με το να χτίζουν ἄσχημα (θα γίνουν) κακοί. Γιατί, αν δεν ἦταν ἔτσι τα πράγματα, καθόλου δε θα χρειαζόταν αὐτός που θα διδάσκει, ἀλλὰ ὅλοι θα ἦταν ἀπὸ τη γέννησή τους ἢ καλοὶ ἢ κακοί. Το ἴδιο λοιπὸν συμβαίνει και με τις ἀρετές. Δηλαδή, κάνοντας ὅσα συμβαίνουν στη συναλλαγὴ μας με τους ἄλλους ἀνθρώπους, γινόμαστε ἄλλοι δίκαιοι και ἄλλοι ἄδικοι, ενώ κάνοντας ὅσα ἔχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας να φοβόμαστε ἢ να ἔχουμε θάρρος, (γινόμαστε) ἄλλοι ἀνδρεῖοι και ἄλλοι δειλοί. Το ἴδιο συμβαίνει και με τις ἐπιθυμίες και

οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφονται, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως. Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται. Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιάς ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπλου, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.	με την οργή μας, δηλαδή, ἄλλοι γίνονται σώφρονες και πράοι, ενώ ἄλλοι ἀόλαστοι και οργίλοι, με το να συμπεριφέρονται σε αὐτά ἄλλοι με αὐτόν τον συγκεκριμένο τρόπο και ἄλλοι με τον ἄλλο. Και με ἓνα λόγο ἀπὸ τις ὁμοιες ἐνέργειες διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεῖα του χαρακτήρα μας. Γι' αὐτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ἐνέργειές μας, διότι σύμφωνα με τις διαφορές αὐτῶν διαμορφώνονται στη συνέχεια τα μόνιμα στοιχεῖα του χαρακτήρα μας. Επομένως, δεν ἔχει μικρὴ σημασία να συνηθίζουμε στον ἓναν ἢ στον ἄλλο τρόπο συμπεριφοράς ἀπὸ την πιο μικρὴ μας ηλικία, ἀλλὰ (ἔχει) πάρα πολὺ μεγάλη (σημασία) ἢ, μᾶλλον, σημαίνει το παν.
--	---

Εισαγωγικά

Σύνδεση με τα προηγούμενα

Ο Αριστοτέλης απέδειξε ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι ούτε ἐμφυτες (πρβλ. *φύσει*) ούτε ἐνάντιες στη φύση του ἀνθρώπου (πρβλ. *παρά φύσιν*), ἀλλὰ ἐπίκτητες (πρβλ. *ἐνεργήσαντες πρότερον, πράττοντες*). Ο ἀνθρώπος δηλαδή ἔχει ἐμφυτὴ την προδιάθεση να τις καλλιεργήσει και να τις ἀποκτήσει (πρβλ. *πεφυκόσι*) καθὼς και να τις τελειοποιήσει με την επανάληψη ὁμοίων ἐνεργειῶν και τη συνήθεια (πρβλ. *ἐξ ἔθους, διὰ τοῦ ἔθους*). Μαζί με αὐτές ολοκληρώνεται, τελειοποιεῖται και ο ἴδιος ὡς ὑπαρξὴ (πρβλ. *τελειούμενοις*).

Στην ἐνότητα Δ13 ο φιλόσοφος προσθέτει νέα ἐπιχειρήματα για τη σχέση ηθικῆς ἀρετῆς και ηθικῆς πράξης. Αρχικά, μέσω του ἐπιχειρήματος που ἀφορὰ τους νομοθέτες *ἐν ταῖς πόλεσιν* και μιας ἀναλογίας με τους τεχνίτες και τους καλλιτέχνες (πρβλ. *ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη*), δείχνει ὅτι η ποιότητα της ηθικῆς ἀρετῆς εἶναι ἀνάλογη με την ποιότητα του ἐθισμού, πράγμα που καθιστὰ ἀναγκαῖα τη συνδρομὴ του *διδάξοντος*, του δασκάλου – καθοδηγητῆ. Στη συνέχεια ἐνισχύει τη θέση του ὅτι οἱ *ἕξεις* διαμορφώνονται με τη συνήθεια χρησιμοποιώντας παραδείγματα ἀνθρώπων συναισθηματικῶν ἀντιδράσεων και συμπεριφορῶν σε καθημερινές περιστάσεις και καταλήγει στο συμπέρασμα ὅτι, για τους παραπάνω λόγους, οἱ ἐνέργειές μας πρέπει να ἔχουν συγκεκριμένη ηθικὴ ποιότητα, διότι ἔτσι, μέσω της επανάληψης, διαμορφώνεται ἡ ικανότητά μας να ἐπιτελούμε ευκολότερα και τελειότερα μια ἐνέργεια με συγκεκριμένα ηθικά χαρακτηριστικά.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Νέα ἐπιχειρήματα για τη θέση ὅτι ἡ ηθικὴ ἀρετὴ ἀποκτάται με τη συνήθεια (με τη διαρκὴ ἀσκήση και την επανάληψη ηθικῶν πράξεων) και ἀρα δε συγκαταλέγεται στις ιδιότητες που ἔχουν οἱ ἀνθρώποι ἐκ φύσεως.

► **Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς:**

Το επιχείρημα με τους νομοθέτες

Αν οι ηθικές αρετές ήταν ἐμφυτές, όλες οι προσπάθειες των νομοθετών να συνηθίσουν τους πολίτες τους στο να ενεργούν σύμφωνα με την ηθική αρετή, να τους κάνουν πολίτες καλούς (προκειμένου η πόλη στο σύνολό της να φθάσει στην ευδαιμονία), θα ήταν μάταιες, αφού ὅλοι θα γεννιούνταν ἐνάρετοι ἢ ἀνήθικοι και οποιαδήποτε προσπάθεια δε θα μπορούσε να μεταβάλει αυτά τα χαρακτηριστικά.

► **καὶ τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης:** Ωστόσο, δεν επιτυγχάνουν στον ἴδιο βαθμό ὅλοι οι νομοθέτες (μέσω των νόμων που θέσπισαν) να βοηθήσουν τους πολίτες τους στην ἀσκηση της αρετῆς. Γι' αὐτό, τα πολιτεύματα **διακρίνονται σε καλὰ και σε λιγότερο καλὰ**, δηλαδή σε αὐτά που ασκούν σωστά τους πολίτες τους στην αρετή και σε αὐτά που επιτελουν με λιγότερη επιτυχία αὐτό το ἔργο. (Ἡ διάκριση αὐτή στο συγκεκριμένο σημείο δε σχετίζεται με τις παρεκκλίσεις ἀπὸ τα ὀρθὰ πολιτεύματα, για τις οποίες μιλάει ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά*, γιατί ἐδὼ προϋποτίθεται ὅτι ο νομοθέτης ἐπιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλὸ ὅλων των πολιτῶν του, το κοινὸ συμφέρον).

► **Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται:** Το αναλογικὸ επιχείρημα με την ἐκμάθηση των τεχνῶν ἀποδεικνύει ὅτι η ποιότητα της ηθικῆς αρετῆς εἶναι ἀνάλογη με την ποιότητα του ἐθισμοῦ.

► **ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ καθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται καθαρισταί.** Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί: Τα παραδείγματα (ἐπαγωγή) με τους καθαριστές και τους οἰκοδόμους δείχνουν ὅτι με τον ἐθισμό που δε γίνεται με τον σωστό τρόπο μπορεί να ἀποκτήσουμε και τις ιδιότητες που εἶναι ἀντίθετες του ἀγαθοῦ. Δηλαδή, οὔτε την ιδιότητα του καλοῦ οὔτε την ιδιότητα του κακοῦ τις ἔχουμε ἐκ φύσεως, ἀλλὰ αποκτούμε τη μία ἢ την ἄλλη **με την ἐπανάληψη συγκεκριμένων τρόπων συμπεριφορᾶς.**

► **Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί:**

Το επιχείρημα με την ἀναγκαιότητα του δασκάλου

Το γεγονός ὅτι ο δάσκαλος -ο οποίος καθοδηγεῖ τους νέους στην ὀρθή ἐφαρμογή των κανόνων της αρετῆς- εἶναι ἀπαραίτητος ἀποδεικνύει πως οι ἀνθρώποι δε γεννιούνται καλοὶ ἢ κακοί, ἀλλὰ γίνονται, ἀνάλογα με το ἀν ἔχουν ἀσκηθεῖ ἢ ὄχι στην ἐφαρμογή των κανόνων της αρετῆς.

► **Οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει:**

Το 2ο μέρος του αναλογικοῦ επιχειρήματος: Ὅπως για την ἐκμάθηση των τεχνῶν εἶναι ἀπαραίτητος ο ἐθισμὸς σε κατάλληλες ἐνέργειες, ἔτσι και για την κατάκτηση των ηθικῶν ἀρετῶν ἔχει σημασία η ἐπανάληψη των ἰδίων πράξεων.

Τα παραδείγματα με τους τομείς συμπεριφορᾶς

► **πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι:** Συναλλαγές με ἄλλους ἀνθρώπους → δίκαιοι - ἄδικοι

► πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί: Ὅσα προξενοῦν φόβο → ἀνδρεῖοι – δειλοί.

Χιαστό
φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν

οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί

► Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως:

Επιθυμίες → σώφρονες – ἀκόλαστοι

Ὅσα προξενοῦν ὀργή → πρᾶοι – ὀργίλοι

Ἄρα ἀπὸ τους καλοῦς τρόπους συμπεριφοράς προκύπτουν καλές συνήθειες, ἐνῶ ἀπὸ τους κακοῦς τρόπους συμπεριφοράς κακές.

► Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται:

Συμπέρασμα: (που βγαίνει **επαγωγικά** ἀπὸ τα παραδείγματα): Τα μόνιμα στοιχεῖα τοῦ χαρακτήρα μας, εἴτε αὐτὰ εἶναι καλὰ εἴτε κακά, διαμορφώνονται μέσα ἀπὸ τη συστηματικὴ ἐπανάληψη ὁμοίων ἐνεργειῶν.

► **Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιὰς ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις:** Το παραπάνω συμπέρασμα οδηγεῖ εὐλόγα στὴν ἐξῆς θέση: οἱ ἐνέργειές μας πρέπει νὰ ἔχουν συγκεκριμένη ποιότητα.

► **Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπαν, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν:**

Παιδαγωγικὸ σχόλιο: Ο ἄνθρωπος πρέπει νὰ συνηθίζεῖ ἀπὸ πολὺ μικρὴ ἡλικία σὲ ἠθικὲς ἐνέργειες, γιὰ νὰ φθάσει στὴν κατάκτηση τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Α) «Μαρτυρεῖ δὲ ... ἀγαθὴ φαύλης.» ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΩΝ

1. «Μαρτυρεῖ δὲ ... ἀγαθὴ φαύλης.»

Ο Ἀριστοτέλης παραθέτει ἓνα ἐπιπλέον ἐπιχείρημα γιὰ το συμπέρασμα στὸ ὁποῖο κατέληξε στὴν προηγούμενη ἐνότητα, ὅτι δηλαδὴ οἱ δίκαιοι γίνονται δίκαιοι πράττοντας μόνον δίκαιες πράξεις. Ὅμοια καὶ οἱ σώφρονες καὶ οἱ ἀνδρεῖοι. Με ἄλλα λόγια γίνεται κανεὶς ἠθικός μόνον ὅταν πράττει ἠθικά.

Το ἐπιχείρημα το ἀντλεῖ ἀπὸ τον **χώρο τῆς πόλης, καθὼς γιὰ τον φιλόσοφο** ὑπάρχει στενὴ σχέση μεταξύ ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς.

Άλλωστε, μόνο αν ένας άνθρωπος διέπεται από ηθικές αρετές μπορεί να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη και ως πολίτης και ως πολιτικός. Το επιχείρημα που φέρνει ως μαρτυρία («μαρτυρεῖ δέ») εισάγεται με τον **προσθετικό «καὶ» («καὶ τὸ γινόμενον»)** και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, ...»). Στο επιχείρημα αυτό εντοπίζεται και η γενικότερη αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι το άτομο δεν λειτουργεί αποκλειστικά και μόνο για χάρη του εαυτού του, αλλά και για χάρη του κοινού καλού. Έτσι και οι νομοθέτες λειτουργούν με βάση τον γνώμονα αυτό. Στην ουσία το επιχείρημα αυτό έχει ως εξής: **αν οι ηθικές αρετές ήταν έμφυτες, όλες οι ενέργειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς θα ήταν μάταιες**, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές και οποιαδήποτε προσπάθεια δεν θα μπορούσε να μεταβάλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων.

Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν τον στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε καλά και λιγότερο καλά.

2. «καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης» Η διάκριση των πολιτευμάτων κατά τον Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τα πολιτεύματα σε καλά και λιγότερο καλά και όχι σε καλά και κακά. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η λέξη «φαύλης» (που κανονικά «φαῦλος» σημαίνει κακός, ευτελής, ασήμαντος) χρησιμοποιείται εδώ με διαφορετική σημασία, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις αντιλήψεις του φιλοσόφου. Η αναφορά αυτή στη διάκριση των πολιτευμάτων φαίνεται, με την πρώτη ματιά, να μη σχετίζεται με το θέμα του κειμένου και να αποτελεί μια παρέκβαση. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, καθώς στόχος του φιλοσόφου είναι να συνδέσει την αξία των πολιτευμάτων με την αρετή των πολιτών. Συγκεκριμένα, ο Αριστοτέλης δεν πιστεύει ότι υπάρχουν κακά πολιτεύματα, αφού πρωταρχικός στόχος όλων των νομοθετών, και άρα και των πολιτευμάτων μέσα στα οποία δρουν, είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους ασκώντας τους στην ηθική αρετή, προκειμένου να φτάσουν στον ύψιστο στόχο, την ευδαιμονία. Το κριτήριο διάκρισης των πολιτευμάτων σε καλά και λιγότερο καλά αφορά τον βαθμό επιτυχίας του έργου των νομοθετών: **όσο δηλαδή πιο κοντά στον στόχο τους φτάνουν, να οδηγήσουν τους πολίτες στην ηθική**

αρετή, και άρα στην ευδαιμονία, τόσο πιο καλό θεωρείται και το πολίτευμα. Κύριο έργο των νομοθετών είναι να κάνουν, με τους νόμους, τους πολίτες ηθικούς, ενάρετους, να τους σταθεροποιήσουν στον δρόμο της αρετής για να είναι και η πολιτεία αγαθή. Εντύπωση μας προκαλεί η σειρά των λέξεων στη φράση αυτή. Η κανονική σειρά θα ήταν: «διαφέρει τούτω πολιτεία αγαθή πολιτείας φαύλης». Η ανωμαλία αυτή ίσως να οφείλεται και πάλι στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη αποτελούν προσωπικές σημειώσεις, που λειτουργούσαν βοηθητικά στο έργο της διδασκαλίας. Είναι, λοιπόν, εύλογο να εντοπίζουμε κάποια χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου.

Β) «Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν ... ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί.» ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ Η ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΘΙΣΜΟΥ ΚΑΘΟΡΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΙΚΤΗΤΗ ΙΔΙΟΤΗΤΑ

1. «Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται»

Ο Αριστοτέλης προσθέτει νέο επιχείρημα, με το οποίο δείχνει ότι η αρετή είναι προϊόν εθισμού και η ποιότητά της εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί. Η δημιουργία και ο εκφυλισμός της επίκτητης ιδιότητας προκύπτουν από αντίστοιχους λόγους και ποιότητα εθισμού. Έτσι για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή και ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται. Ο Αριστοτέλης εννοεί μάλλον μια διαδικασία «δόμησης» και «αποδόμησης» της αρετής ενισχύοντας τη θέση του για τον επίκτητο χαρακτήρα της. Τα ρήματα «γίνεται – φθείρεται» μας παραπέμπουν στο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της φιλοσοφικής σκέψης «**γένεσις - φθορά**». Για τον Αριστοτέλη, αυτή ήταν μια **φυσική διαδικασία μονόδρομη**: γένεση -> αύξηση -> τελείωση -> παρακμή -> φθορά (αποδίδεται έργο στον Αριστοτέλη με τίτλο *Περί Γενέσεως και Φθοράς*). Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται.

2. «ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ καθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται καθαρισταί. Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες.» Το ίδιο συμβαίνει στην τέχνη

Με τη χρήση αναλογικής απόδειξης συνεχίζει ο Αριστοτέλης, για να δείξει ότι το ίδιο συμβαίνει και στις τεχνικές εργασίες. Χρησιμοποιεί τα ίδια παραδείγματα, που χρησιμοποίησε και στην προηγούμενη ενότητα, αυτά του οικοδόμου και του καθαριστή γενικεύοντας (οἱ λοιποὶ πάντες), για λόγους μάλλον συντομίας. Διευκρινίζει με αυτά ότι η απόκτηση μιας δεξιότητας προϋποθέτει την εξάσκηση του ανθρώπου στο περιεχόμενο της δεξιότητας που επιθυμεί να αποκτήσει. Έτσι, αν

κάποιος αποφάσισε να γίνει οικοδόμος, η άσκησή του δεν μπορεί παρά να είναι στην οικοδομική τέχνη. Το ίδιο και εκείνος που θέλει να γίνει κιθαριστής, θα ασκηθεί στο παίξιμο της κιθάρας. Όμως απλώς η οποιαδήποτε εξάσκηση για την απόκτηση μιας δεξιότητας δεν οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, **αλλά η ποιότητα της εξασκήσεως, που προηγείται, καθορίζει την ποιότητα της αποκτημένης δεξιότητας.** Σε αυτό ακριβώς αναφέρεται η συνέχιση του παραδείγματος από τον Αριστοτέλη.

3. «ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν ... ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί.» τα παραδείγματα των κιθαριστών και των οικοδόμων

Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης χρησιμοποιώντας τα παραδείγματα των οικοδόμων και των κιθαριστών είχε υποστηρίξει ότι οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τον εθισμό. Σ' αυτή την ενότητα χρησιμοποιώντας τα ίδια παραδείγματα προσθέτει ένα **νέο στοιχείο - επιχείρημα: τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην ποιότητα της αποκτημένης επίκτητης ιδιότητας.** Δεν αρκεί, λοιπόν, απλώς να εξασκούμαστε σε μια οποιαδήποτε πράξη, αλλά να εξασκούμαστε σε καλές και σωστές πράξεις. Αυτό το βλέπουμε και στις τέχνες, αλλά και στις ηθικές αρετές. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι, όχι αν απλώς οικοδομούμε συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο, και καλοί κιθαριστές, όχι αν απλώς παίζουμε συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. Με τη χρήση του «επαγωγικού παραδείγματος» ο Αριστοτέλης δείχνει ότι στην πράξη η ποιότητα της άσκησης και της μαθητείας προσδιορίζει την ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας. Έτσι φαίνεται να αποδέχεται ότι η ποιότητα άσκησης και η ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας συνδέονται με σχέση αιτίου αποτελέσματος. Με τη σκέψη αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποδείξει ότι η ηθική αρετή προϋποθέτει τον εθισμό και η ποιότητα της ηθικής αρετής είναι ανάλογη της ποιότητας του εθισμού. Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

Γ) «Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν ... ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.» ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟΣ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΥ ΕΘΙΣΜΟΥ

Η ενότητα κλείνει με την επισήμανση του Αριστοτέλη ότι για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα, γιατί η ηθική ποιότητα του κάθε ανθρώπου προκύπτει όχι απλώς από την άσκηση, αλλά από την ποιότητα της άσκησης που έχει προηγηθεί. Ο δάσκαλος θα δώσει τον προσανατολισμό του ορθού εθισμού διδάσκοντας τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής τους και εκπαιδεύοντας στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που παρακολουθεί και καθοδηγεί τους ανθρώπους στον σωστό εθισμό.

Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και τον σωστό τρόπο εφαρμογής τους.

Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του νομοθέτη στην πόλη: αποτελεί τον δάσκαλο των πολιτών, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως, καταλήγουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Αντίθετα, οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

Δ) «Οὕτω δὴ καὶ... οἷ δὲ ἐκ τοῦ οὕτωςί.» ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΝΟΥΝ ΟΤΙ ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΑΣΚΗΣΗΣ/Ο ΕΘΙΣΜΟΣ ΟΔΗΓΟΥΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΜΟΝΙΜΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

1. «Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει».

Ο ρόλος των τριών λέξεων «Οὕτω δὴ καὶ» είναι εισαγωγικός στο νέο επιχείρημα του Αριστοτέλη. Συγκεκριμένα, το τροπικό επίρρημα «οὕτω», είναι ομοιωματικό προς τα προηγούμενα και δηλώνει αναλογική θεώρηση του θέματος που ακολουθεί. Ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί δηλαδή σ' αυτή την ενότητα **αναλογικό συλλογισμό**: όπως για την εκμάθηση των τεχνών είναι απαραίτητος ο εθισμός σε κατάλληλες ενέργειες, έτσι και για την κατάκτηση των ηθικών αρετών έχει σημασία η επανάληψη ίδιων πράξεων («ὁμοίων ἐνεργειῶν»). Με τον συμπερασματικό σύνδεσμο «δὴ» **ανακεφαλαιώνονται** τα προηγούμενα, ενώ ο μεταβατικός σύνδεσμος «καὶ» **εισάγει το νέο επιχείρημα**, με το οποίο δείχνει ότι και στις αρετές ισχύει το ίδιο που συμβαίνει στις τέχνες. Όπως η κατάλληλη ή η ακατάλληλη άσκηση κάνει τον τεχνίτη καλόν ή κακόν αντίστοιχα, έτσι και η ποιότητα του εθισμού στον χώρο των αρετών καθορίζει την ποιότητα των αποκτημένων αρετών.

2. «πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι... οἷ δὲ ἐκ τοῦ οὕτωςί.»

Παραδείγματα από τον χώρο των αρετών

Ο Αριστοτέλης προβαίνει στην παρουσίαση τριών παραδειγμάτων για να δείξει ότι, όπως και στις τέχνες, έτσι και στις αρετές η απόκτησή τους γίνεται με τον εθισμό και η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που προηγήθηκε. Τα παραδείγματα αναφέρονται σε αρετές που συνδέονται με τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι 1. συναλλάσσονται μεταξύ τους (κοινωνικές σχέσεις), 2. αντιμετωπίζουν τις δύσκολες καταστάσεις της ζωής τους και 3. διαχειρίζονται τις

επιθυμίες τους. Επίσης, παρατηρούμε ότι ο φιλόσοφος διακρίνει **δύο αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς: ο ένας οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ ο άλλος όχι**. Ειδικότερα, το πρώτο παράδειγμα **«πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι»** αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται, αυτός καθορίζει και την ποιότητα του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος και έχει την ευθύνη των πράξεων του.

Με το δεύτερο παράδειγμα **«πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί»** ο Αριστοτέλης δείχνει ότι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τις δύσκολες και αντίξοες καταστάσεις στη ζωή τους, διαμορφώνει τη στάση και τη συμπεριφορά τους. Έτσι αν μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν ψύχραιμα και με σθένος τις δυσκολίες χωρίς να αγνοούν τους κινδύνους, γίνονται ανδρείοι, αν όχι, δειλοί. Τέλος, το τρίτο παράδειγμα παραπέμπει στις επιθυμίες και στα ανθρώπινα πάθη. **«Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως.»** Με αυτό ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι τον ίδιο τον εαυτό τους και μάλιστα τις επιθυμίες και τις ορμές τους, καθορίζει τον χαρακτήρα τους. Αν μαθαίνουν να τιθασεύουν και να εκλογικεύουν τις επιθυμίες και τις ορμές τους, γίνονται συνετοί και πράοι, αν όχι, ασύδοτοι και οξύθυμοι. Συνεπώς, ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι διαχειρίζονται τα τρία αυτά πεδία εκδήλωσης της συμπεριφοράς τους είναι καθοριστικός για την ηθική ποιότητά τους.

Συνοπτικά τα παραδείγματα μπορούν να παρουσιαστούν με τον ακόλουθο πίνακα:

τομείς συμπεριφοράς	μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα
συναναστροφή με άλλους	δίκαιοι ≠ άδικοι
όσα προξενούν φόβο	ανδρείοι ≠ δειλοί
επιθυμίες	σώφρονες ≠ ακόλαστοι
όσα προξενούν οργή	πράοι ≠ οργίλοι

Καλό είναι να επισημανθεί ότι ο Αριστοτέλης με το «ἐν αὐτοῖς», το οποίο είναι ουδετέρου γένους, αναφέρεται στους τομείς συμπεριφοράς

των ανθρώπων και όχι στους ίδιους τους ανθρώπους. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στο «ἐν τοῖς συναλλάγμασι», στο «ἐν τοῖς δεινοῖς», στο «περὶ τὰς ἐπιθυμίας» και στο «περὶ τὰς ὀργάς».

3. «σώφρονες - ἀκόλαστοι, πρᾶοι - ὀργίλοι» (Διευκρίνιση των ὀρων)

«**Σώφρονες**»: εἶναι αυτοί που δείχνουν εγκράτεια και αντιστέκονται στις επιθυμίες τους, ενώ κρατιούνται συστηματικά μακριά από τις σωματικές ηδονές.

«**Ακόλαστοι**»: αυτοί αντίθετα, αφήνονται στις επιθυμίες και στις σωματικές ηδονές ξεπερνώντας τα όρια του μέτρου.

«**Πρᾶοι**»: εἶναι οι άνθρωποι που αντιδρούν συγκρατημένα και με ηρεμία στα συναισθήματα οργής.

«**Ὀργίλοι**»: αυτοί αντίθετα, δεν μπορούν να χαλιναγωγήσουν την οργή τους, ξεσπούν και αντιδρούν με βίαιο πολλές φορές τρόπο.

4. «γινόμεθα - γίνονται - πράττοντες - ἐθιζόμενοι» (Διευκρίνιση της χρήσης των τύπων)

Με τη χρήση των ρηματικών τύπων που αναφέρονται σε πράξεις, «γινόμεθα - γίνονται - πράττοντες - ἐθιζόμενοι» δηλώνεται ενέργεια, ενώ ο ενεστώτας δηλώνει την επανάληψη. Έτσι, δίνεται η ευκαιρία στον Αριστοτέλη να αποδείξει τον βαθμιαίο τρόπο κατάκτησης της αρετής, καθώς και ότι και οι έξεις, όπως και οι αρετές, δεν υπάρχουν εκ φύσεως, αλλά είναι αποτελέσματα κάποιων ενεργειών.

5. Ο χαρακτήρας της αρετής

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ο Αριστοτέλης δίνει κοινωνικό χαρακτήρα στην αρετή. Αυτό προκύπτει απ' το ότι τόσο η αρετή της δικαιοσύνης όσο και της σωφροσύνης και της πραότητας σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες του ανθρώπου, αντανακλούν στον κοινωνικό περίγυρο και ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές μας σχέσεις. Η κοινωνία είναι άλλωστε αυτή που θα κρίνει και θα αξιολογήσει ποια πράξη ή ποιος άνθρωπος είναι ηθικός.

Ε) «Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ... ἀκολουθοῦσιν αἱ ἔξεις.» ΟΙ ΕΞΕΙΣ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΘΙΣΜΟ

1. Η αποδεικτέα θέση

Από τα παραδείγματα που προηγήθηκαν γίνεται φανερό ότι γίνεται κανείς ανδρείος κάνοντας κατ' επανάληψη ανδρείες πράξεις και γενικότερα γίνεται κανείς φορέας μιας αρετής κάνοντας τις πράξεις που θα κάνει, όταν θα είναι πια φορέας αυτής της αρετής. Βέβαια, όπως

ήδη έχει αναφέρει ο φιλόσοφος, προκειμένου να αποκτήσει κανείς μια αρετή, δεν είναι αρκετό να κάνει απλώς ξανά και ξανά τέτοιου είδους πράξεις, πράξεις δηλαδή που προσιδιάζουν στη συγκεκριμένη αρετή (δεν θα γίνει π.χ. κανείς ανδρείος συμμετέχοντας απλώς σε κάθε επικίνδυνη κατάσταση, ούτε δίκαιος πράττοντας απλώς πλήθος δικαιοπραξιών). Οφείλει επιπλέον να φροντίζει να δίνει και κάποια ποιότητα στις ενέργειές του αυτές: οι πράξεις, οι ενέργειες που θα γεννήσουν την αρετή πρέπει να είναι ίδιες με τις ενέργειες που το άτομο θα κάνει, όταν θα είναι πια κάτοχος της αρετής· απλώς τότε οι ενέργειές του, οι πράξεις του αυτές θα είναι πολύ πιο εύκολες και ποιοτικά πολύ ανώτερες.

Εύλογα λοιπόν καταλήγει ο Αριστοτέλης στην αποδεικτέα θέση ότι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, είτε αυτά είναι καλά είτε κακά, διαμορφώνονται μέσα από τη συστηματική επανάληψη ομοίων ενεργειών. Γι' αυτό και πρέπει οι ενέργειές μας να έχουν συγκεκριμένη ποιότητα.

2. Ο όρος «ἔξις»

Στην ενότητα αυτή εμφανίζεται μια νέα έννοια, η «ἔξις». Η λέξη αυτή ετυμολογικά παράγεται από το θέμα του μέλλοντα του ρήματος «ἔχω» και συγκεκριμένα από το σεχ- < heχ- < ἐχ + την παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ενέργεια.

Αρχική σημασία της λέξης είναι το να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει.

Για τον Αριστοτέλη η λέξη απέκτησε ηθικό περιεχόμενο: είναι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση και την επανάληψη συγκεκριμένων ενεργειών. Οι «ἔξεις» είναι ένα από τα «γινόμενα ἐν τῇ ψυχῇ». Τα άλλα δύο είναι τα πάθη και οι δυνάμεις. Πάθη (π.χ. επιθυμία, οργή, φόβος, χαρά, φιλία, μίσος) είναι όσα έχουν ως αποτέλεσμα την ευχαρίστηση ή τη δυσαρέσκεια. Οι δυνάμεις είναι οι δυνατότητες συμμετοχής στα πάθη, οι οποίες δεν αρκούν από μόνες τους για να χαρακτηριστεί κανείς καλός ή κακός, αλλά πρέπει να γίνουν μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του. Τα μόνιμα αυτά στοιχεία αποκτιούνται με την επανάληψη μιας πράξης, που συνιστά την «ἔξιν». Ακριβώς ότι η «ἔξις» απορρέει από εθισμό και δεν είναι κάτι ἐμφυτο φαίνεται και από τη χρήση του ρήματος «γίνονται», το οποίο δείχνει ότι η «ἔξις» προκύπτει μέσα από μία διαδικασία, από ένα βαθμιαίο τρόπο διαμόρφωσής της και κατάκτησής της από τον άνθρωπο. Σήμερα η λέξη έχει αποκτήσει ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα.

3. «Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιας ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἔξεις»

Και σ' αυτό το σημείο καθοριστικός είναι ο ρόλος της επανάληψης, που πρέπει να γίνεται με ποιότητα, ώστε να προσδίδει την ανάλογη ποιότητα και στα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Επειδή η **ἔξις** είναι ουδέτερη έννοια, μπορεί να είναι καλή, αλλά και κακή, η ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί είναι καθοριστική για τη δική της ποιότητα. Γι' αυτό θεωρεί αναγκαίο **(δεῖ)** ο Αριστοτέλης να φροντίζουμε για την ποιότητα των ενεργειών που οδηγούν στην **ἔξιν**. Ο φιλόσοφος επανέρχεται στην άποψή του ότι **ενάρετες πράξεις λέγονται όχι μόνον αυτές που μοιάζουν με τις πράξεις των ενάρετων ανθρώπων, αλλά αυτές που γίνονται και με τον τρόπο που τις κάνουν οι ενάρετοι άνθρωποι.**

ΣΤ) «Οὐ μικρὸν οὖν... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.» Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΕΘΙΣΜΟΥ

Όπως και ο δάσκαλός του ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης τόνισε και ξανατόνισε τη μεγάλη σημασία που έχει η παιδεία και η αγωγή για την ιδιωτική (=προσωπική) και για τη δημόσια (= κοινωνική) ζωή του ατόμου. Και όλα αυτά βέβαια, γιατί πίστευε πως με την παιδεία και την αγωγή, η οποία εθίζει το άτομο σε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, το άτομο βοηθιέται στην απόκτηση της αρετής που είναι προϋπόθεση για την ευδαιμονία τη δική του και της πόλεως. Δύο πράγματα αισθάνθηκε πως έπρεπε να τονίσει με ιδιαίτερη έμφαση: α) την πρωτεύουσα σημασία της παιδείας και της αγωγής, και β) ότι όσο πιο νωρίς αρχίσει η παιδεία και η αγωγή, τόσο πιο πολλές θα είναι οι ελπίδες να αποδειχτούν αυτές αποτελεσματικές και γόνιμες. Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο εθισμός και η απόκτηση μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας έχει πολύ μεγάλη παιδαγωγική αξία. Για αυτό και εισάγει στην ενότητα αυτή το παιδαγωγικό του σχόλιο. Θεωρεί λοιπόν, ότι ο άνθρωπος πρέπει να συνηθίζει από μικρός σε ηθικές ενέργειες, για να φτάσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών. Μάλιστα, αυτή η διεργασία πρέπει να ξεκινήσει από πολύ μικρή ηλικία, γιατί τότε συντελείται η διαμόρφωση της ηθικής του συνείδησης. Το φυσικό, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο στη σωματική, συναισθηματική, ψυχική και πνευματική ανάπτυξή του. Επιπλέον, επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ χρόνο, κρίνεται σωστό να ξεκινήσει όσο γίνεται πιο νωρίς. Οι παιδαγωγικές αυτές αντιλήψεις του Αριστοτέλη συμφωνούν με τις σύγχρονες και φαίνεται ότι έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης για την αγωγή.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Πολυσύνδετα σχήματα:

«**καὶ** γίνεται πᾶσα ἀρετὴ **καὶ** φθείρεται»

«**καὶ** οἱ ἀγαθοὶ **καὶ** οἱ κακοὶ γίνονται καθαρισταί.»

«Ἀνάλογον δὲ **καὶ** οἰκοδόμοι **καὶ** οἱ λοιποὶ πάντες.»

Αντιθέσεις:

«πολιτεία **ἀγαθὴ** ≠ πολιτείας **φάυλης**»

«γίνεται ≠ φθείρεται»

«ἀγαθοὶ ≠ κακοὶ»

«ἐκ **μὲν** γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται ≠ ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί»

«εὖ ≠ κακῶς»

Οἱ παραπάνω ἀντιθέσεις τονίζουν τη σημασία της ηθικής πράξης στην ἀπόκτηση της ηθικής ἀρετῆς τόσο στην προσωπική όσο και στην πολιτική ζωή. Οἱ χωρίς ηθικούς κανόνες συμπεριφορὲς και πράξεις ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτή. Συγκεκριμένα, με την ἀντίθεση «γίνεται ≠ φθείρεται» τονίζεται ὅτι μόνον ἡ διαρκὲς ἀσκηση οδηγεῖ και διατηρεῖ την ηθική ἀρετή, ἀλλιῶς αὐτή φθείρεται.

Σχῆμα ἀπὸ κοινού:

«ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς (οἰκοδομεῖν) κακοὶ (οἰκοδόμοι ἔσονται)»

Αναλογίες

«οὕτω δὴ καὶ»

«ὁμοίως δὲ»

Αντιθέσεις: τονίζουν τους δύο ἀντίθετους τρόπους συμπεριφορᾶς

«οἱ μὲν **δίκαιοι** οἱ δὲ **ἄδικοι**»

«**φοβεῖσθαι** ἢ **θαρρεῖν**»

«οἱ μὲν **ἀνδρεῖοι** οἱ δὲ **δειλοὶ**»

«οἱ μὲν **σώφρονες** ... οἱ δ' **ἀκόλαστοι**»

«οἱ μὲν **πρᾶοι** ... οἱ δ' **ὀργίλοι**»

«οἱ μὲν **ἐκ τοῦ οὕτως** ≠ οἱ δὲ **ἐκ τοῦ οὕτως**»

Χιαστό σχῆμα

«ἐθιζόμενοι **φοβεῖσθαι** ἢ **θαρρεῖν** οἱ μὲν **ἀνδρεῖοι** οἱ δὲ **δειλοὶ**»

Σχῆμα ἀπὸ κοινού

«γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι ... οἱ δὲ δειλοὶ (γινόμεθα)»

«οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι (γίνονται)»

«οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως (ἀναστρέφεσθαι)»

Σχῆμα υπερβατό

«ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει»

Παρόλο που ὁ λόγος τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι γενικά λιτός, στην τελευταία περίοδο τοῦ κειμένου («οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν») ἐπιλέγει νὰ συσσωρεύσει μια σειρά ἐκφραστικῶν μέσων, προκειμένου νὰ καταδείξει την ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία τοῦ ἐθισμοῦ στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιῶν:

- **σχῆμα ἐπιδιόρθωσης:** «οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»
- **σχῆμα λιτότητας:** «οὐ μικρὸν»

- **σχῆμα ἄρσης - θέσης:** «οὐ μικρὸν ... ἀλλὰ πάμπολυ»
- **υπερβολή:** «τὸ πᾶν»
- **ανιούσα κλιμάκωση:** «οὐ μικρὸν -> πάμπολυ -> τὸ πᾶν»